

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-13>
УДК 75.049.6

Деточка О.М.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

ТРАДИЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ФАРФОРО-ФАЯНСОВИХ ВИРОБІВ У ЖАНРІ НАТЮРМОРТУ

Анотація. У статті досліджено історію виникнення та розвитку традиції зображення фарфоро-фаянсових виробів у жанрі натюрморту. З'ясовано, що вибір предметів для натюрморту, його композиції, осмислення форми, кольору та фактури визначалися новими смаками людей та ідеалами епохи. При цьому керамічний посуд завжди захоплював художників та був постійним супутником їх натюрмортів. В результаті цього, вказана традиція отримала неабиякого розквіту у мистецтві Голландії і швидко проникла у європейське мистецтво жанру натюрморту. Загалом, варто зазначити, що у процесі розвитку останнього, зображення порцеляни та фаянсу невинно змінювалося у трактування та значенні, проте ці розкішні предмети інтер'єру не полишали натюрморти провідних живописців. Вказано, що окреслену традицію зображення керамічних виробів у жанрі натюрморту в живописі було розкрито у контексті натюрмортів відомих європейських майстрів від початку XVII ст. до сучасності.

Ключові слова: жанр натюрморту, фаянс, порцеляна, кераміка, розпис.

Detochka Olha
Institute of Art, Borys Grinchenko Kyiv University

TRADITION OF USING PORCELAIN AND FAIENCE IN A STILL-LIFE

Summary. The article discusses the history of birth and development tradition of using porcelain and faience in a still-life. In the XVII century Chinese porcelain became an important subject in Dutch art, appearing regularly in still-life paintings. Determined that the choice of items in still-life, particular porcelain, was influenced by new tastes, habits and ideals of the time. In the heyday of the still-life genre, Chinese porcelain was associated with wealth and high status of the owner. Therefore, all kinds of still-life showed the porcelain and faience along with gold, silver, jewels and different delicacies. Many famous Flemish and Dutch artists painted porcelain in their still-lives, among them Pieter Gerritsz van Roestraten, Juriaen van Streek, Jan Jans van de Velde, Clara Peters, Willem Kalf, Ambrosius Bosschaert, Osias Beert the Elder and other. The content of their paintings reveals the beauty, rarity and admiration of valuable ceramics at that time. Afterward, still-life paintings with porcelain and faience became popular in France, England, Germany and Switzerland. As a rule, a lot of leading painters created paintings with ceramics of famous productions such as Delft, Wedgwood, Sevres and Meissen. Determined, that in the XVIII–XIX centuries, porcelain was of great importance in the paintings of such famous artists as Jean Baptiste Simeon Chardin, Jean-Etienne Liotard, Albert Anker and Karl Thoma-Hofele. In the still-lives of these artists, precious ceramics symbolized aristocracy, sophistication and was associated with royal utensils. This is especially represented in the paintings of English artists, in particular the still-lives of William Nicholson. It has been established that from the moment of birth and over the centuries, the tradition of using ceramics in a still-life has remained relevant. Therefore, the article also defines and characterizes the main the reasons for tradition of using precious ceramics in still-lives European artists from of the XVII –XX centuries. Was researched the works of leading painters in which used a porcelain; the features and ideas of artists with examples of specific paintings.

Keywords: painting, still-life, faience, porcelain, ceramics.

Постановка проблеми. Традиція зображення предметного світу, який відображає особливості епохи, передає зв'язок між світом речей і характером людського буття, завжди є актуальною. Протягом свого існування жанр натюрморту змінювався й удосконалювався, теми його варіювалися відповідно до часу, смаків та особливостей вжитку. Внаслідок стрімкого розвитку, жанр швидко розгалужився на види, але деякі предмети залишалися актуальними незалежно від цього. Серед таких предметів – фарфоро-фаянсові вироби. З самого розквіту натюрморту, порцеляновий та фаянсовий посуд став активно з'являтися у композиціях провідних майстрів жанру.

Актуальним питанням є дослідження причин такого активного викорис-тання фарфоро-фаянсових виробів у натюрморті, їх символічне значення та зміни його трактування у процесі розвитку жанру. Оскільки, це питання більш

глибоко розкриває значення натюрморту, його взаємозв'язок із мистецтвом кераміки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Щодо застосування фарфоро-фаянсових виробів у жанрі натюрморту варто зазначити, що більша частина матеріалу знаходиться на зарубіжних електронних ресурсах в розділах, які пов'язані із контекстом історії та виробництва кераміки, впливу останньої на мистецтво в цілому. Загалом, значну частину теоретичного матеріалу було досліджено за допомогою робіт у галузі кераміки М. Ян, Ян ван Кампена і А. Булгакової [1; 5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З-поміж інших, наразі є важливим питання традиції використання керамічного посуду у жанрі натюрморту, а саме – порцеляни та фаянсу. Зокрема, у розрізі творчості провідних майстрів вказаного жанру, починаючи з XVII ст. до сучасності, переважно, у мистецтві європейського живопису. Окремо

варто також зупинитися на основних причинах використання цього дорогоцінного посуду в натюрмортах, варіювання його значення відповідно до смаків та ідеалів часу, переважно, у мистецтві європейського живопису.

Метою цієї статті є вжиток фарфоро-фаянсових виробів у жанрі натюрморту.

Відповідно до окресленої теми поставлено наступні завдання:

- визначення причин появи фарфоро-фаянсового посуду у натюрмортах голландських і фламандських живописців;
- окреслення тенденцій розвитку використання керамічних виробів у натюрмортах, їх символічне значення та ідеї у контексті творчості відомих провідних художників жанру;
- виявлення традиції зображення фарфоро-фаянсових виробів у жанрі натюрморту у ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Натюрморт як самостійний жанр виникає наприкінці XVI – на початку XVII ст., коли зменшується визначальний вплив церкви на мистецтво, а країни починають активно взаємодіяти між собою завдяки торгівлі. Ці фактори значно впливають на формування нових смаків та захоплень, не залишають поза увагою абсолютно новий жанр – натюрморт. Він швидко отримує широке розповсюдження та захоплення у поціновувачів.

В цей час художники починають зображати світ речей з невпинною увагою та натхненням. Вибір предметів для натюрморту, його композиції, трактування форми та кольору визначалися новими смаками людей та ідеалами епохи. Живописці активно зображували флору та фауну, на картинах з'являються – квіти, різноманітна їжа та мисливські трофеї, популярності набувають натюрморти з морепродуктами, екзотичним фруктами, золотим та срібним посудом, та не менш цінним «білим золотом» – китайською порцеляною.

Фарфоро-фаянсові вироби вже у ранніх натюрмортах займають значне місце та поступово стають постійним атрибутом, незалежно від їх виду.

Звісно, однією з причин такого натхненного використання порцеляни та фаянсу в живописі, пов'язане із захопленням голландцями цим недосяжним на той час посудом. До початку XVII ст. китайський фарфор був вже відомий європейцям, але ввійшов до Європи опосередковано та в обмеженій кількості. Також, жодного великого виробництва на європейському ринку ще не існувало, а постачання було незначним і нестабільним. Що, безумовно, робило порцелянові вироби недосяжними, рідкісними та безцінними. Відповідно до цього, у натюрмортах голландських та фламандських митців з'являється така бажана та дорогоцінна порцеляна, гідно розташувались поруч із коштовностями, сріблом, золотом та екзотичними виробами [5].

Так, фарфоро-фаянсовий посуд з'являється у натюрмортах відомих художників «золотої доби» Голландії, серед яких можна виділити: Петера Геррітс ван Ройстратена, Ян Янс ван де Вельде, Юріана ван Стрека, Віллема Кальфа, Пітер Класа, Клару Петерс та інших. Щоб, зрозуміти тягіння художників до цього дорогоцінного посуду в натюрмортах, краще розглянути це питання у контексті їх творчості.

З-поміж інших, особливе значення порцеляновий посуд мав у мистецтві голландського художника Петера Геррітс ван Ройстратена (1630–1700), у так званих «розкішних натюрмортах». Добір предметів у його картинах, начебто покликаний демонструвати багатство, аристократичність і недосяжність зображуваного. Китайська порцеляна у творах художника зображена поряд з дорогоцінними прикрасами, коштовним камінням та перлами, золотим та срібним посудом. Його «Натюрморт з китайським порцеляновим посудом» та «Натюрморт з ісінським чайником та китайським чайним сервізом» як найкраще демонструють захоплення голландського художника цим розкішним посудом та його значення для митця.

Постійним атрибутом китайська порцеляна стає у натюрмортах фламандського художника Осіаса Берта Старшого (1580–1624). Натюрморти художника – це справжнє уособлення розкоші, добробуту і краси, які відповідають смакам епохи. У більшості своїх робіт митець зображує дорогі делікатеси, розкішний порцеляновий і скляний посуд, що на той час викликало захоплення у глядачів. Дорогі солодощі, мигдаль, інжир й інші фрукти часто заповнюють чаші або тарілки з китайської порцеляни, яка демонструє ще більшу розкіш накрите столу [4, с. 78]. Майже у кожному натюрморті митець зображує китайську порцеляну, майстерно передаючи її фактуру, колір і неповторність кобальтових розписів.

Пізніше, у XVII ст. виникає нове захоплення порцеляною художниками, що було пов'язано із виробництвом «краакської» кераміки з Китаю. Цьому сприяло те, що «краакська порцеляна» була призначена виключно для європейського смаку та споживання, як за своєю формою, так за мотивами розпису. Спеціальної форми чаші, що були призначені для розміщення європейських ложок, глечики зі зменшеним носиком для розливу гарячого шоколаду – були створені відповідно до європейських традицій. Також копіювався скляний й металевий посуд, який був вже звичним. Так само й розписи диктувалися виключно європейськими мотивами [5].

Тож, не дивно, що порцеляна ще більше проникає у натюрморти голландських художників. Але, той факт, що «краакська» порцеляна стає більше доступною, зовсім не позбавляє її втілення розкоші та того захоплення нею художників та поціновувачів мистецтва.

Поряд із срібними та золотими виробами, дорогоцінним коштовностями, ісламськими килимами, порцеляновий посуд «краак» продовжує втілювати далекий недосяжний світ у натюрмортах голландського художника Юріана ван Стрека (1632–1687). У своїх роботах художник демонструє найрізноманітніші форми нової порцеляни: чаші, вази, тарілки, глечики. Яскравим прикладом, де Юріан ван Стрек зображує порцеляну як втілення розкоші та далекого світу є «Натюрморт з персиками та лимонами». У композиції зображено «краакську» порцеляну, наповнену екзотичними фруктами, яка розташована на килимі. Важливим для розкриття теми є молодий чорношкірий чоловік, вбраний дещо в театральний одяг, що знаходиться на позаді натюрморту. Враховуючи, що чорношкірі чоловіки та жінки, зображені на голландських

картинах «золотої доби», фактично були рабами, подарованими або придбаними – робить картину демонстрацією трофеїв далекого світу. Тут, як людина, так і порцеляна є втіленням багатства та проявом колоніальних амбіцій того часу.

Розглядаючи мистецтво натюрморту, не можна не звернутися до робіт голландського майстра «розкішних сніданків» Віллема Кальфа (1619–1693), які важко уявити без фаянсових чаш, порцелянових тарілок і глеків різних форм. Усі натюрморти художника так само характеризуються дорожочінними та екзотичними предметами, у більшості з яких представлена «краакська» порцеляна. Мотивами та сюжетами натюрмортів художника є саме реакція на смаки голландських буржуа та їх прагнення до розкоші [4, с. 143].

Так, у творі Віллема Кальфа «Розкішний натюрморт з цукорницею Гольбейна, кубком натітус, килимом та порцеляною тарілкою для фруктів» (1678) – кожен з предметів є втіленням розкоші та екзотики. Предмети у композиції представляють оригінальні та дорожочінні речі, які може дозволити неабиякий багатій. Серед усієї цієї композиції порцелянова тарілка займає гідне місце та так само втілює бажане.

Ще однією причиною звернення художників до порцеляни та фаянсу стає виникнення у Голландії, у місті Делфт керамічного виробництва. В результаті чого для зображення фарфоро-фаянсовими виробів з'являється ще один мотив – прославляння та гордість за виробництво своєї країни, не менш вишуканого посуду, а тепер й доступнішого. Хоча, й існували думки, про недосконалість посуду на ранніх етапах, та називали «підробкою» через подібні китайським блакитно-білі розписи [5]. Тим не менш, майстри натюрморту з новим натхненням звертаються вже до делфтської порцеляни та фаянсу.

Ще в 1619 році у натюрморті Амброзіуса Босхарата (1573–1621) «Ваза з квітами», можна побачити букет квітів в невеличкій вазі з білого, покритого синіми візерунками делфтського фаянсу. Хоча, незвичайний букет є головною темою твору, як і більшість робіт художника, тендітна ваза підкреслює усю розкіш натюрморту. І звісно, не залишає байдужим майстерно переданий розпис та матеріальність бездоганного фаянсу [2, с. 49].

Робота «Дівчинка їсть устриці» художника Яна Стена (1626–1679) не можна повноправно назвати натюрмортом, але йому присвячена значена частина картини, а саме – довершеним та різноманітної форми фаянсовим виробам Делфверу. Присвячений делфтському посуду й натюрморт художника Корнеліса де Мана (1621–1706) «Натюрморт з делфтською вазою» (1670), де він виступає «головним героєм» твору.

В XVIII–XIX ст. захоплення фарфоро-фаянсовими виробами розширює свої межі, проникаючи у натюрморти інших європейських художників. Вони вже не є втіленням такої недосконалості, виробництво його розширюється у багатьох країнах – Франції, Англії, Німеччині та Росії. Тепер порцеляновий та фаянсовий посуд переважно символізує аристократичну, королівську розкіш та витонченість. Хоча, у різних країнах значення цього посуду дещо варіювалося відповідно до поглядів, етапів розвитку виробництва та виникнення нових традицій й стилів у мистецтві.

Справжню поемою порцеляновому посуду є натюрморт швейцарського художника Жана Етьєна Ліотара «Чайний китайський сервіз» (1781–1783), що вперше демонструє порцеляну Майсенського виробництва. Загалом, у творчості художника відомо п'ять робіт присвячених порцеляновому або фаянсовому посуду для чаю та кави, також він досить часто вписував керамічні вироби у портрети. Натюрморт «Чайний китайський сервіз» втілює справжнє захоплення художника порцеляновим посудом. У композиції натюрморту майстерно розміщено: шість чашок і блюдець, чайник, миску з цукром, глечик для молока та вазу – кожен предмет прописаний з дивовижною точністю. А фактура, блиск порцеляни та колорит розписів не може не захоплювати [1, с. 128].

У творчості фінського художника XVIII ст. Нілса Шилмарка, відомого як основоположника натюрморту на своїй батьківщині, також знаходять своє місце порцелянові вироби. Ряд натюрмортів художника, безумовно, відносяться до шедеврів живопису, серед яких особливо можна виділити «Натюрморт з чашею» (1797). У центрі композиції натюрморту зображено порцелянову чашу з кобальтовим розписом, робота витримана в блакитних та срібно-сірих відтінках, що надає роботі аристократичності та підкреслює витонченість порцеляни.

Поява виробництва порцеляни та фаянсу Веджвуд у другій половині XVIII ст. в Англії, також впливає на сюжети натюрмортів художників цієї країни. Керамічні вироби Веджвуду стають символом відмінного смаку, англійських традицій і культури, й викликають неабиякий інтерес у англійській королеві. Через це, веджвудські фарфоро-фаянсові вироби стають втіленням королівського ідеалу та аристократичності. Вже на початку XX ст. цей посуд з'являється у натюрмортах англійського художника Вільяма Ніколсона (1872–1949) та шотландського майстра Френсіса Кедела (1883–1937). Улюбленим атрибутом у натюрмортах означених митців постійно є порцеляна та фаянс Веджвуду. Особливо відрізняється робота В. Ніколсона «Веджвудська чаша» (1905).

В XIX ст. фарфоро-фаянсові вироби не залишають байдужими й мистецтво імпресіоністів, які не так часто зверталися до жанру натюрморту. Кераміку зображали у своїх натюрмортах П'єр Огюст Ренуар та Клод Моне. Яскравим прикладом у творчості Клода Моне, де зображено порцеляну з синіми розписами є «Натюрморт з динею» (1872) та «Чайний сервіз» (1872) [3, с. 170]. А от у доробку О. Ренуара є цілий ряд натюрмортів, де використовувався порцелянові та фаянсі вироби: вази, чашки, тарілки, декоративні фігурки. Хоча, можна припустити, що художник використовував цей посуд через нижній колорит та витонченість матеріалу для створення яскравого образу натюрморту.

У своїх композиціях керамічний посуд застосовував постімпресіоніст Поль Сезанн, який більшу частину своєї творчості загалом присвятив жанру натюрморту. Аналізуючи творчість художника, можна вважати, що метою зображення порцеляни у його роботах було вивчення її матеріалу, пошуки як найвдаліше передати фактуру кераміки, її блиск та розпис у контексті усією живописної композиції. Що найкраще за себе говорять такі

натюрморти, «Жоржини в вазі з делфтського фарфору» (1882), «Натюрморт з вазою» (1905) та багато інших, не менш вражаючих робіт [3, с. 188].

У XIX–XX ст. швейцарські майстри натюрморту Альберт Анкер (1831–1910), Карл Том-Хойфел (1866–1923) і австрійський художник Джозеф Джост (1888–1969) постійно зверталися до фарфору та фаянсу у своїх роботах. Твори художників, переважно, присвячені традиції чаювання, яка у той час набувала популярності, а порцеляна європейського виробництва була втіленням аристократичності. Відповідно, у подібних композиціях, означених майстрів, майже постійно присутні порцелянові вироби: чайні або кавові сервізи.

Коли, в середині XIX ст. Європа відкриває для себе мистецтво Японії, багато художників з новим натхненням звертаються до порцеляни, тепер й японської. Натюрморти видатного бельгійського художника Фернана Тусенна (1873–1956) завжди доповнюють японські фаянсові та порцелянові вироби: вази, чаші або тарілки, як щось нове та невідоме. У кожному такому натюрморті художник майстерно передає фактуру, гру світла на поверхні синіх розписів, що не може не вражати.

І звісно, українські художники XX ст. не залишилися байдужими перед захоплюючою красою фарфоро-фаянсових виробів. Коли, жанр натюрморту тільки починає активно розвиватися у мистецтві вітчизняного живопису, порцеляна так само поступово з'являється у роботах художників. У натюрмортах українські митці зображують різноманітні форми та види кераміки,

так само, різноманітне її втілення у картинах. Це як розкіш і благородність, так витонченість і ніжність. Неменше значення мало й виробництво кераміки на території України. Варто виділити натюрморти таких українських художників як П. Волокидін (1877–1936), Й. Бокшай (1891–1975), Ф. Захаров (1919–1994), В. Цветкова (1917–2007), Ф. Шишко (1911–1997), К. Ломикін (1924–1994).

У мистецтві сучасних митців жанр натюрморту залишається актуальним, як і використання в ньому керамічних виробів. Особливо натхненно до них звертаються американські художники Дж. Петрен і Д. Кейс, англійський митець Р. Річчі та український майстер означеного жанру Б.О. Литовченко.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна визначити, що фарфоро-фаянсові вироби були постійним супутником жанру натюрморту, до них зверталися найвидатніші майстри жанру усіх часів з самого становлення. Символічне значення та ідеї, які втілювала кераміка у натюрморті змінювалися й розвивалися відповідно до смаків і часу, але завжди захоплювала художників цього жанру.

Дане дослідження розкриває, що навіть кожний предмет, як, наприклад – порцеляна та фаянс, в жанрі натюрморту має свою історію виникнення, розвиток та особливе значення. Що дає змогу отримати глибше уявлення про жанр натюрморту в цілому, та вартє продовження для подальшого його вивчення на сучасному етапі.

Список літератури:

1. Булгакова А. Коллекция фарфора и фаянса 18–19 ст. *Мир Искусства*. 2014. № 2. С. 126–129.
2. Егорова К.С. Художественные музеи Голландии. Москва : Искусство, 1969. 183 с.
3. Останина С.П. Энциклопедия натюрморта. Москва : Олма-Пресс Образование, 2002. 352 с.: ил.
4. Сак Л.М., Школяренко О.К. Західно-Європейський живопис 14–18 століття. Київ : Мистецтво, 1986. 262 с.: с іл.
5. Ascot court anticues (2018). Late ming kraak porcelain, the vog, and 17th century dutch still life paintings. Saint Louis : Ascot court anticues. URL: <https://chinese-ceramics.com> (дата звернення: 15.10.2019).

References:

1. Bulgakova, A. (2014). Kolekcija farfora i fajansa 18–19 st. [Collection of porcelain and faience]. *Mir Iskusstva*, vol. 2, no. 6, pp. 126–129. (in Russian)
2. Egorova, K.S. (1969). *Khudozhestvennye muzei Gollandii* [Holland Art Museums]. Moskva : Iskusstvo. (in Russian)
3. Ostanina, S.P. (2002). *Entsiklopediya natyurmorta* [Encyclopedia of Still Life]. Moskva : Olma-Press Obrazovanie. (in Russian)
4. Sak, L.M., & Shkolyarenko, O.K. (1986). *Zaxidno-Yevropejskij zhyvopys 14–18 stolittya* [Western European painting of the 14th–18th centuries]. Kyiv : Mystecztvo. (in Ukrainian)
5. Ascot court anticues (2018) Late ming kraak porcelain, the vog, and 17th century dutch still life paintings. Saint Louis : Ascot court anticues. Available at: <https://chinese-ceramics.com> (accessed 15 October 2019)